

Грабар Н.Г.
канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри культурних універсалій

СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ЄДНОСТІ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВА ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Вступ

В наш час неможливо віднайти жодної країни, народу або нації, які в тій чи іншій мірі не були залучені до системи міжнародних взаємозв'язків та не відчували б впливу інших культур. Поєднання універсального досвіду економічного, соціального і культурного розвитку з національними традиціями і особливостями – обов'язкова умова поступу кожної країни.

Особливої актуальності, на думку К. Степико, проблема діалогічності культури набуває в умовах становлення незалежної України в контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного і пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя, євроінтеграції та викликів глобалізації, потребу зміни екологічної парадигми буття суспільства, взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій населення держави, подолання синдрому «розколотого суспільства». Як показали драматичні події кінця 2013 – початку 2014 років, за всі роки незалежності ні для влади, ні для опозиції, ні для фінансово-політичних груп, ні для більшості громадян, соборність та єдність країни і держави не була пріоритетом їх діяльності [35].

Як відомо, жодна національна культура не може розвиватися у відриві від інших національних культур. Будь-яка велика культура є результат взаємодії і перехрещення з багатьма іншими культурами, великими і малими. Спроби саме ізолюватися завжди закінчувалися культурною деградацією. Творче запозичення – непорушна умова розвитку культури. Однак для усвідомлення цього знадобилися століття не лише розвитку науки, а й живого плідного спілкування як в минулому так і в наші дні.

Прирощення культурних цінностей здійснюється через критику традицій і відкидання деяких «старих» цінностей. Так було завжди. Нині ж швидкість руйнування старих цінностей різко збільшилась. Такий факт досить переконливо аргументує Д. Пригов: «Якщо раніше крізь нерухому» точку істини проносилися покоління, то тепер повз ошелешеної людини свищують стилі і напрямки, які не встигають зжити себе до кінця і навіть інколи довести свою окремість і право». На його думку, нині «культурне покоління» скоротилося до п'яти – семи років. Виходить, що людина зростає в межах домінування одного культурного стилю, дорослішає в межах іншого, навчається при третьому, виходить на культурну арену при четвертому. Таким чином, порушується синхронізація культури, коли новоутворення в ній формуються настільки стрімко, що не встигають адаптуватися до традиційної системи. Людям вже ніколи «увібрати» нові цінності, постійно співвідносити їх з попередніми. Починається споживання нових цінностей, причому відразу в готовому вигляді [30].

В умовах глобалізації, коли міграція набуває небувалих масштабів, передача духовної спадщини поза природного середовища її породження стає ще однією актуальною і складною проблемою. Певною мірою потреба в мові, як важливому засобі ідентифікації, заповнюється через друковану продукцію, телебачення і відео, електронні носії інформації. Уникнути змішування і повної асиміляції з іншими культурами допомагає функціонування етнічної культури у світовому інформаційному просторі [21].

Дійсно, нині відчутна диспропорція між високою і низькою культурами, яка здатна спричинити серйозні наслідки. Вона породжує в людях, які не знають іншої культури, агресивність по відношенню до форм її прояву. В світі появляється суб'єкт з нерозвинутим мовленням, відсутністю навичок спілкування і запрограмованістю емоцій, але готовий до сприйняття і засвоєння будь-якого об'єму і якості інформації.

Нині відчувається особлива потреба у культурі спілкування, адже сформувалися нові типи комунікативної

взаємодії, завдяки великій кількості комунікативних засобів і посередників. Захоплення молоді віртуальним спілкуванням спричинило цілий ряд психологічних, етичних, лінгвістичних проблем. Люди стали більш недовірливими, схильними до конфліктів, замкнутими тощо.

Окрім того, спосіб буття культури, що склався, призвів до протиріччям когнітивного (ноосферного) стану медіасфери з ментальною різноманітністю діючих у ньому суб'єктів. Тому, цілком закономірно формування тенденцій усвідомлення ролі людини в русі цивілізації, зміні технократичного мислення на гуманітарне [37]. Сучасна людина повинна так навчитися відбирати необхідні елементи з інших культур, щоб це не заважало її персональній та етнокультурній ідентичності.

Першою працею, яка була написана власне у дискурсі філософії діалогу – «Слово та духовні реальності» (1921) Фердинанда Ебнера (1882–1931 рр.). Австрійський мислитель, який спирався на християнську (протестантську) традицію філософування, був, фактично, засновником теоретичного масиву філософії діалогу. Він перший зданого напрямку підкреслив важливість розриву між індивідуальною свідомістю та історичною дійсністю, таким чином він розрізняв суб'єктивізм пізнання поза суб'єктом та об'єктивний життєвий досвід, який втілювався у трансцендентально-діалогічному співвідношенні Я- Інший [44].

Леві-Строс у книзі «Раса і культура» (1983) стверджує, що «...інтегральне спілкування з іншою культурою вбиває... творчу оригінальність обох сторін». Діалог – найважливіший методологічний принцип розуміння культури. Через діалог до пізнання. Сутнісні характеристики культури проявляються в діалозі. У розширювальному сенсі діалог можна розглядати також як властивість історичного процесу. Діалог – універсальний принцип, який забезпечує саморозвиток культури. Всі культурні та історичні явища – продукти взаємодії, спілкування. **В ході** діалогу людей і культур відбувалося становлення мовних форм, розвивалася творча думка. Діалог відбувається в просторі і в часі, пронизує культури по вертикалі і по горизонталі [18].

Основні положення концепції діалогу культур були розроблені М. Бахтіним і поглиблені в роботах В. Біблера. Бахтін визначає культуру як форму спілкування людей різних культур; він стверджує, що «культура є там, де є дві (як мінімум) культури, і що самосвідомість культури є форма її буття на межі з іншою культурою» [6, с. 85].

Одним з вихідних принципів школи діалогу культур виступає усвідомлення необхідності переходу від «людини освіченої» до «людини культури», що «поєднає в своєму мисленні і діяльності різні, незводимі одна до одної культури, форми діяльності, ціннісні, смислові спектри» [7, с. 66].

Діалог, за М. Бахтіним, може мати такі наслідки: 1. Синтез, злиття різних точок зору або позицій в одну загальну. 2. «При діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкрити цілісність, але вони взаємно збагачуються» [5, с. 360].

«Нова художня модель світу», створена, на думку М. Бахтіна, в романах Ф. Достоевського, долає завершальну авторську активність, монологічну свідомість автора. Аналізуючи втілене в романах Достоевського художнє бачення життя людської свідомості, М. Бахтін робить висновок, що «саме буття людини є найглибше спілкування. У Ф. Достоевського діалог, діалогічні відносини, діалогічне протистояння є «центром», «метою» і «самоціллю», а все інше – лише засіб. «Діалог тут не переддень до дії, а сама дія. Він і не засіб розкриття, виявлення ніби вже готового характеру людини; ні, тут людина не тільки проявляє себе зовні, а вперше стає тим, чим вона є... – не тільки для інших, але і для себе самої» [4, с. 294]. Початковим для нього є переконання в тому, що «тільки в спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається і «людина в людині» як для інших, так і для себе самої» [там само]. Бути – означає спілкуватися діалогічно, а розуміння є діалог. Істина принципово не вміщується в одну свідомість, вона народжується в діалогічній зустрічі кількох свідомостей. Життя, моральність, пізнання та творчість практично зливаються в умінні відповісти іншому й чекати відповіді собі; це й означає бути особою. Вхідження в діалог свідомостей (діалог

індивідів) досягає сфери духу лише якщо цей діалог розуміють як діалог культур. Кожного співрозмовника слід розуміти як суверенну культуру.

За словами М. Бахтіна, «чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше й глибше. Один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим змістом, між ними починається ніби діалог, який долає замкнутість і односторонність цих смислів, цих культур. При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, але вони взаємно збагачуються» [4, с. 354].

У ХХ столітті культура зміщується в епіцентр людського буття, що відбувається у всіх сферах життя. Насамперед, відзначимо значну зацікавленість як зарубіжних, так і вітчизняних учених вивченням проблем діалогу культур. Зокрема, американський фахівець з міжкультурної комунікації Е. Хол розробив модель культури за типом айсберга, де найбільш значущі частини культури знаходяться «під водою», а те, що є очевидним, – «над водою» щоб зрозуміти і пізнати іншу культуру, недостатньо одних спостережень. Повноцінне вивчення може статися лише при безпосередньому контакті з іншою культурою, який багато в чому означає міжособистісну взаємодію. Вчений стверджував, що «... люди повинні вчитися переходити за межі культури й адаптувати її до епохи і до свого власного біологічного організму», тобто людині необхідний досвід інших культур так само, як будь-яка культура «для того, що б вижити, вимагає взаємодії з іншими культурами» [43].

Комунікація через народи і культури – communication across cultures – здійснює можливим розуміння чужих культур, подолання трагічної несумісності культур. М. Байрам виділяє такі види компетентності: 1) аналітична компетенція – розуміння цінностей, вірувань, практик, парадоксів іншої культури і суспільства, включаючи етнічне та політичне розуміння, здатність встановлення зв'язків, усвідомлення умов інакшості; 2) емоційна компетенція – здатність розкриття (емпатії) в різних культурних впливах, інтерес і повага до чужих культур, цінностей, традицій, досвіду – транснаціональна культурна емпатія; 3) креативна

компетенція – здійснення синтезу культур, розгляд альтернатив різних варіантів, здатність використовувати різні культурні джерела для оптимістичного натхнення; 4) поведінкова компетенція – не тільки володіння мовою, але й робота як перекладача, вільне використання міжкультурних невербальних кодів (природність), здатність до вирішення комунікативного непорозуміння при різних комунікативних стилях, здатність підтримки міжперсональних відносин, відповіді на транснаціональні виклики, тиск глобалізації (уніфікація, міграція) [41].

Тому увага дослідників до проблем діалогу в сучасний період є особливо помітним на тлі процесу збагачення комунікативної термінології, що свідчить про зростаючий рівень усвідомлення процесів спілкування, а також про явище достатньо високої комунікативної компетентності дедалі ширшого загалу. Нові форми спілкування повинні слугуватимуть розгортанню діалогу, що призведе до взаєморозуміння.

Діалог у становленні глобальної культури

Культура за Ю. Лотманом є форма спілкування між людьми і можлива лише в такій групі, в якій люди спілкуються [23]. Все очевиднішою є тенденція до вивчення спілкування у зв'язку зі становленням та розвитком особистості, її комунікативних властивостей, що виявляється в переході від суб'єкта, який надає перевагу монологу, до суб'єкта, який прагне діалогу в спілкуванні та взаємодії з іншими людьми [12].

З точки зору філософії, спілкування генетичний фактор зародження і становлення людини, що дозволяє людям розумно об'єднувати свої зусилля, підвищуючи синергетичні можливості на основі взаєморозуміння і духовного підйому. Тому там, де люди краще спілкуються, там життя стає більш багатим і гармонічним [14, с. 49]. Однак, людство ніяк не збагне, що для врівноваження відносин потрібен діалог. Як зауважує В. О. Ільганаєва, зближення можливо через виховання та освіту людей на основі нового змісту, включаючи в нього всі нові досягнення в межах основоположних модулів буття [16, с. 35].

Можливо, охарактеризовану ситуацію можна пояснити стрімким нововведенням нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Динамічне використання нових засобів телекомунікації, зокрема Інтернету як потужного глобального інформаційного ресурсу, приваблює широкі верстви населення незалежно від віку, освіти та соціальногостатусу. Нові умови комунікації пронизують всі рівні суспільної свідомості, в тому числі і завідомо рефлексивні, віддалені від буденності. Домінування цінностей масової культури стало об'єктивно руйнувати цінності високої культури.

У такому разі, включення діалогу як інструменту соціальної взаємодії на різних рівнях організації суспільного життя, свідчить про необхідність і існування загального прагнення досягти певного рівноважного стану в умовах зіткнення різних думок, поглядів, цілей на тлі панування широкого спектру інтересів різних соціальних груп [38].

Зокрема, А. Арнольдov зазначає, що «проблема діалогу стає не просто пріоритетною, але необхідною глобальною стратегічною метою [1, с. 9]. Зазначені проблеми потребують розв'язання наступних питань: 1) значення діалогу в історичній ретроспективі; 2) глобалізація як фактор комунікаційної єдності культури; 3) вплив сучасних ІКТ на розвиток діалогу культур.

У різні часи, діалогічна проблематика досліджується у роботах: Т. Андрущенко, М. Бахтіна, В. Біблера, Є. Бистрицького, М. Булатова, Т. Василевської, А. Єрмоленка, К. Жоля, Є. Злобіної, Т. Злобіної, К.Іванової, В. Ільганаєвої, Н. Колотілова, С. Крилової, С. Кримського, В. Лук'янець, В. Малахова, О. Назаренко, О. Охрімчук, Р. Олександрова, М. Поповича, Л. Ситниченко, С. Пролєєва, О. Соболев, В. Шинкарука, Н. Хамітова та ін.

Проблемам впливу культури на людську діяльність присвятили свої роботи: Т. Берестова, К. Гірц, Д. Іванов, К. Генієва, Е. Кассіер, Ю. Лотман, В. Миронов, К. Степико, М. Хайдегер, Г. Паршукова та інші. До проблем міжкультурного діалогу зверталися вчені різних країн: О. Астаф'єва, В. Бранський, Н. Іконнікова (Росія), Д. Бар-Он (Ізраїль), К. Баральді (Італія), Дж. Аннет Браун (Канада), Р. Джиксон (Англія) та ін.

Проблемами діалогу займалися давньогрецькі філософи-софісти: Сократ, Платон, Аристотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір ними було створено на основі духовної культури, заснований на визнанні плюралізму думок, рівноправності точок зору, визнанні загальнолюдських принципів, свободи і цінності особистості і суспільства в цілому. У середні століття діалог використовувався переважно в моральних цілях. Внутрішньо діалогічний філософський трактат Абельяра «Так і ні» 1122 р. А в іншому своєму творі «Діалог між філософом, іудеєм і християнином» він передбачив не тільки діалог конфесій, але й діалог культур.

Хоча діалог, як форма міжособистого спілкування існує з дуже далеких часів, але по-справжньому проблемами діалогічних відносин зайнялися німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг близько 200 років тому, коли вони займалися проблемами суб'єкта і його пізнавальних можливостей, суб'єктивних і міжсуб'єктивних відносин. Далі, розвиваючи ідеї Фіхте про інакшості і взаємозумовленості «я» і «іншого» Л. Фейєрбах дає початок дослідженню діалогу початку ХХ століття. В. Гердер вважав взаємодію культур як спосіб збереження культурного різноманіття. Культурна замкнутість веде до загибелі культури. Однак, на його думку, зміни не повинні торкатися «ядра» культури. Сучасні культури сформовані в результаті численної і тривалої культурної взаємодії.

В історичному плані звернення до діалогу завжди є свідченням зміни наукової парадигми. Виникнення діалогу в античності було показником того, що міфічна свідомість змінювалась філософсько-дискурсивною, критичною свідомістю. Діалоги епохи Відродження показують, що формується нова парадигма, новий тип свідомості [18].

Спілкування як базовий компонент міжкультурного діалогу

Вважається, що термін, «діалог культур» виник у ХІХ ст. для позначення процесу зближення країн, народів, континентів, насамперед у культурній сфері. Спершу цей термін відображав

взаємозбагачення, взаємовплив і взаємозалежність матеріальних і духовних надбань людства в культурно-географічному розрізі, передусім, як взаємодію культур Заходу і Сходу, Європи й Азії, Півдня та Півночі. Остаточо сформувалася у 20-х роках ХХ ст., як напрям філософського знання.

У Білій книзі з міжкультурного діалогу від імені урядів 47 держав-членів Ради Європи стверджується, що міжкультурний діалог дозволяє долати мовні, культурні, етнічні та релігійні бар'єри, дозволяє спільно рухатися вперед, конструктивно і демократично взаємодіяти на основі спільних універсальних цінностей.

Генеральний секретар Ради Європи Тері Девіс стверджує, що «міжкультурний діалог є потребою нашого часу. У світі, дедалі більш розмаїтому й непевному, мусимо розмовляти через етнічні, релігійні, мовні та національні бар'єри, щоб досягти суспільної злагоди й запобігти конфліктам» [8, с. 5]. Проте, як зазначається у Білій книзі з міжкультурного діалогу, розвиток та існування діалогу культур можливе лише за певних умов: «необхідно запроваджувати демократичне управління культурним розмаїттям у різних формах; зміцнювати демократичне громадянське суспільство і розширювати участь громадян; навчати і засвоювати навички міжкультурного діалогу; створювати і розширювати місця для міжкультурного діалогу; виводити міжкультурний діалог на міжнародний рівень» [8, с.4].

Щоб виконати дані вимоги потрібно надати посиленого значення питанням міжкультурного виховання, яке є запорукою готовності майбутніх поколінь до діалогу культур.

На думку польської дослідниці К. Кошевської, традиція, покоління, мова, звичаї, виховання, спільна спадщина, релігія, які є складовими елементами культури, впливають на усвідомлення національної неповторності. Це в свою чергу стає причиною уявного поділу на «своїх» та «чужих». На її думку, проблемою культурного виміру сучасного світу є проблема культурної самотності людини, а саме «проблема ролі навчання і виховання в добу культурних різниць, проблема визначення завдань міжкультурної освіти» [19].

Т. Персикова вважає, що сучасна світова культура сьогодні – сплав багатьох взаємодіючих культурних утворень. Всі вони самобутні і повинні знаходитися у мирному діалозі. «Діалог культур» передбачає плідне сприяння, «вслухування» один в одного[28].

Сучасні українські вчені досліджують проблеми діалогу багатоаспектно. У дисертації О. Назаренко зазначено, що акт діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині та в іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього. Тому особливої актуальності набуває дослідження феномену діалогу та його етичних аспектів: відповідальності, толерантності, не насилля, довіри, відкритості по відношенню співучасті, миру, ідеї рівноцінності культур та принципу гостинності, які покладаються в основу відношень «Я-Інший» [26].

О. Бучковська, проаналізувавши міжнародні нормативні документи, узагальнила основні трактування поняття «міжкультурного діалогу», що дозволило визначити головні деталі в його осмисленні. Так, міжкультурний діалог розглядають як соціокультурний процес, соціокультурну практику, форму комунікації, соціальний інститут, як стратегію культурної політики [9]. Отже, проблеми діалогу культур постійно в полі зору дослідників усього світу.

Міжкультурна комунікація характеризується тим, що її учасники під час прямого контакту використовують спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії, що відрізняються від тих, якими вони користуються для спілкування всередині своєї власної культури. Інколи міжкультурну комунікацію називають ще крос-культурною, оскільки вона описує явища перехресного, взаємного спілкування представників різних культур [39].

Вважається, що міжкультурне спілкування винятково здійснюється безпосередньо на міжособистісному рівні. Об'єктивне ставлення до представників іншої культури формується не одразу. Цьому передує довга та копітка робота. Знання світової історії, знайомство зі звичаями та традиціями народної та побутової культури, а також з її високими класичними проявами сприяють встановленню об'єктивних поглядів та

розумінню світогляду, цінностей та способу життя суб'єктів іншої культури. Для цього потрібні не лише зусилля учасників міжкультурної комунікації, а й спеціалістів, які займаються формуванням навиків міжкультурного спілкування [32].

Спілкування – вирішення складних питань та проблем, усунення конфліктів. Спілкування між народами та націями призведе до поширення гармонізації та стабільності суспільства, які є без заперечними чинниками майбутніх успішних інтернаціональних відносин. З педагогічної точки зору, діалог є нова парадигма світогляду, світовідчуття, світоспілкування, що полягає не у відображенні об'єктивної реальності активним суб'єктом і оцінки ним свого місця в цій реальності, а в «входження» в неї, створенні з ним неформальної спільності на підставі цілого ряду «спів-», відчуття себе як частки цієї реальності [22]. У «Новому філософському словнику» діалог визначається як інформативна та екзистенційна взаємодія між сторонами, що комунікують, за допомогою якої відбувається розуміння» [27, с.215]. Таким чином, саме у спілкуванні відбувається зустріч носіїв певних культурних цінностей, спіпадання яких стає підґрунтям розвитку діалогу.

Слід зауважити, що коли відсутня загальноприйнята система цінностей зростає значення етичних норм регулювання комунікативної поведінки (інтерсуб'єктивність, конвенційність, толерантність, гуманність, відповідальність). На думку В. Ільганасвої, «цінності – це найважливіші компоненти людської культури, які характеризують особистісні сенси і визначають діяльність та поведінку особистості в суспільстві» [33, с. 360].

Більшість дослідників звертаючись до цього питання, наголошують на толерантність. Адже, діалог – це не просто спілкування як розмова різними мовами, а спілкування зі спробою перекладу, взаєморозуміння; це не просто усвідомлення альтернативи, а й толерантне ставлення до неї. Толерантність – це не тільки повага чужих цінностей, але позиція, що припускає розширення кола власних ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами, збагачення новим, іншим культурним надбанням, соціальним досвідом [37].

Культурологи виокремлюють наступні рівні діалогічного спілкування:

– особистісний, пов'язаний з формуванням або трансформацією людської особистості, свідомості і правил поведінки під впливом різних «зовнішніх» по відношенню до його звичайного культурного середовища традицій;

– етнічний, характерний для відношень між різними локальними соціальними спільнотами, часто в рамках єдиного соціуму;

– міжнаціональний, зв'язаний зі взаємодією різних державно-політичних утворень та їх політичних еліт;

– цивілізаційний, в основі якого складні механізми взаємовпливів принципово різних типів соціальності, систем цінностей, форм культуротворчості. Спілкування є простором сприйняття, розуміння атракторів як представників локальних культур.

В реальному житті діалог культур, як правило, відбувається на усіх зазначених рівнях одночасно, що ускладнює аналіз форм і механізмів соціокультурних впливів однієї культури на іншу. Для будь-якої національної культури знайомство з іншою культурою відкриває нові можливості для розвитку, оскільки дозволяє оцінити і запозичити нові, більш ефективні зразки культури, переосмислити власні культурні норми, художні цінності, технології, моральні і політичні ідеї. Діалог культур – це пізнання іншої культури за допомогою знання своєї, а своєї – через іншу шляхом інтерпретації і адаптації цих культур одна до одної в умовах смислового неспівпадиння більшої частини обох. Головним засобом цього процесу постає мова, знання якої є важливою передумовою розуміння іншої культури.

Пізнання іншої культури потребує певних зусиль і здійснюється шляхом глибокого занурення у всю систему даної культури – в історію її розвитку, в елітарну і повсякденну культуру, звичаї та традиції. Проблема мови культури – це проблема розуміння, проблема ефективності культурного діалогу як «по вертикалі», тобто діалогу між культурами різних епох, так і

«по горизонталі», тобто діалогу різних культур, що існують одночасно, між собою.

На особистісному та на міжетнічному рівнях спілкування виникають різні діалогові ситуації:

- повного заперечення цінностей іншої культури;
- повного сприйняття цінностей і норм іншої культури;
- селективного, вибіркового сприйняття норм, цінностей та традицій іншої культури.

Прийнято вирізняти дві основні такі позиції особистості – конформізм і негативізм, як наслідок існуючих переконань та інтересів особистості, які визначають її орієнтації та прагнення.

Конформізм (від лат. *Conformis* – подібний) – термін, що позначає соціально-психологічну та моральну орієнтацію особи, для якої характерні пасивне пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, оцінках, смаках та відмова від власної позиції на користь загальноприйнятих ідей, норм, правил. Конформіст не переймається історією нації, життєво важливими проблемами суспільства, а пристосовується до тих новацій, які чинять на нього вплив (чи то відвертий примус, чи то прихований вплив засобів масової інформації).

Антиподом конформізму є **негативізм** (нонконформізм), який виявляється в критично-заперечній формі сприйняття певних цінностей і правил поведінки, несприйнятті будь-яких запозичень з іншої культури. В процесі взаємодії різних соціокультурних систем особлива роль належить інтелігенції та представникам політичних еліт, які, як правило, першими усвідомлюють значущість інновацій і свідомо, чи із міркувань престижу, запроваджують їх у своїй діяльності. Водночас спостерігається і інша тенденція, особливо в ісламських країнах, коли представники національної інтелігенції чинять всілякий супротив руйнації традицій, впровадженню ліберальних цінностей і західного стилю життя [45].

Таким чином, у ХХ ст. вирішальним для свідомості, мислення, вчинків дедалі більшого числа людей стає взаємне одночасне спілкування – діалог різночасових історичних епох (кожний твір культури перебуває у сфері тяжіння певного центру

історичної цілісності). Культура як осучаснена історія вступає в діалог зі своєю історією, збираючи у витворі (творі) минуле, сьогодення й майбутнє, насамперед відповідно до потреби дедалі повнішого осягнення дійсності, яка вже не піддається «розумовому» пізнанню, тобто, діалогічність стає методом самого мислення.

Тенденції поширення діалогічного спілкування

Для ХХІ століття характерно впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що значно розширило парадигму діалогу культур. На зміну інтеграції приходить глобалізація, що являє собою сучасну форму інтернаціоналізації суспільного життя і характеризується комплексною взаємозалежністю народів, поглибленням економічної інтеграції країн, формуванням єдиного соціокультурного простору, який потребує толерантного ставлення до Іншого. Як зазначає В. Пресняков, глобалізація – «це не лінійний, а дуже суперечливий, нерівномірний процес, що постійно змінює свої конкретні форми, методи і механізми реалізації, прояву» [29, с. 135]. Її сутнісне протиріччя як й інтернаціоналізації у цілому – це суперечність між розвитком і зближенням націй. У глобалізації повною мірою проявилася дихотомія глобального – локального.

Деякі автори пов'язують глобалізацію з процесами модернізації (Р. Робертсон, М. Уотерс), на думку більшості авторів, глобалізація започаткована в останній третині ХХ ст., будучи зумовленою революцією в інформаційних технологіях і завершенням «холодної війни»; деякі вчені вважають, що в результаті глобалізації сформувався єдиний уніфікований світ, який базується на началах ринкової економіки, лібералізму, консюмеризму і детермінується впливовими економічними й політичними наднаціональними органами (Ф. Фукуяма, К. Омае).

На думку інших дослідників, глобалізація призводить до виникнення багатопольного, хаотичного світу без централізованого управління й жорсткого набору ідеологічних і культурних преференцій (М. Уотерс); згідно із системним аналізом (І. Валлерстайн), непередбачуваність і поліваріантність сценаріїв

розвитку – ознаки сучасного світу. М. Згуровський новітні глобальні процеси кваліфікує як «віртуальне звуження світової цивілізації». При цьому мається на увазі скорочення завдяки комп'ютерним мережам, засобам зв'язку, швидкісному транспорту, що впливає на суб'єктивні відчуття відстані та територіального розмежування. Саме можливість здійснення комунікаційних зв'язків, зокрема й міжкультурних, перебуваючи в різних місцях на планеті за допомогою сучасних технологій та послуг, посилює таке відчуття. «Глобалізація відкриває нові можливості для мільярдів людей у всьому світі. Зростання торгівлі, збільшення іноземних інвестицій, поширення нових технологій, надшвидкісного транспорту, Інтернету і засобів масової інформації сприяють економічному й людському розвитку» [15].

На думку І. Валлерстайна, повноцінна глобалізація відбувається в період становлення інформаційної економіки, яка розвивається на основі інформаційних ресурсів. Глобалізація проявляється в долученні багатьох різноманітних чинників, що зрештою породжують процес глобальної трансформації, яка стосується всіх сфер життєдіяльності – економіки, політики, культури. Глобалізація – соціальний процес, під час якого стираються географічні кордони соціальних та культурних систем і населення дедалі більше сприяє усвідомленню їх зникнення [10].

Згідно з визначенням А. Садохіна, глобалізація культури являє собою процес інтеграції окремих етнічних культур у єдину світову культуру на основі розвитку транспортних засобів, економічних зв'язків та засобів комунікації [31].

На думку Н. Бучковської, культурна глобалізація – це процес, у якому діють не тільки як суб'єкти, а і як об'єкти всі країни й цивілізації. По-перше, процеси культурної глобалізації зумовлюють те, що суспільні, макросоціальні відносини людей виходять за межі національно-державних спільнот, стають транснаціональними. Культурна глобалізація нівелює цю ідентифікацію, разом із глобалізацією руйнується структура основних принципів, на яких базувалися держави і суспільства, являючи собою територіальні, відмежовані один від одного єдності, створюються нові силові й конкурентні співвідношення,

виникають нові конфлікти і суперечності між національно-державними єдностями й акторами, з одного боку, і транснаціональними акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями й процесами – з іншого.

По-друге – це криза інституцій і втрата власного простору громадської сфери, яка «приватизується»: особисте життя витісняє громадське і поглинає його (один із виявів процесу індивідуалізації), що призводить до невизначеності, амбівалентності свідомості та соціальної ідентичності людей.

По-третє, культурна ідентичність руйнує взаємопов'язані з глобалізацією процеси, що відбуваються у сфері культури, адже культурна ідентичність людини з певною спільнотою реалізується передусім через інтеріоризацію норм, уявлень, цінностей, зразків поведінки, що створюють її культуру. Глобалізація культурних зв'язків виводить їх за межі певного культурного ареалу, долучає до еталонів інших культур [9].

Надзвичайну роль у цьому процесі відіграє інтенсивність системи глобальної комунікації й інформації. Сфери споживачтва та масова культура стають гомогенними, посилюючи вестернізацію культури, її поліфункціональність, поліструктурність, полікультурність. Національні меншини, котрі долучаються до процесу культурної глобалізації, як елітарні, так і масові (наприклад, мігранти), стають носіями не однієї, а двох і більше культур. Водночас деякі антропологи визнають можливим формування нової глобальної культури або навіть глобальної свідомості, маючи на увазі ті еталони культури, що інтенсивно поширюються в усьому світі, а часткове змішування культур уможливило формування культурних сімей, що свідчить про перехід до ширших культурних ареалів.

Очевидно, справжнє партнерство цивілізацій неможливе без надійної загальнолюдської культурної основи, яка може бути вироблена тільки в процесі взаємодії людей різних культур у вирішенні загальнозначущих проблем різного рівня й ступеня складності. Тому діалог цивілізацій повинен відбуватися не тільки у філософсько-теоретичному, а й у практичному аспектах[20].

Безперечною перевагою глобалізації є те, що вона дозволяє народам активніше спілкуватися між собою, дізнаватися більше один про одного, виявляти відмінності й подібності, що сприяє їх зближенню та ствердженню в загальному цивілізаційному масштабі єдиної глобальної культури. Процеси глобалізації та культурної динаміки дозволяють спостерігати і процес взаємодії культур, що завдяки постійному поширенню тенденцій до глобалізації може спричинити їх уніфікацію. Сприяє цьому процесу створення матеріально-технічного підґрунтя для перетворення людства на жителів глобального села («global village»), формування Всесвітньої цивілізації, яка охопить усі народи [34].

Згідно з твердженням М. Маклюена, майбутня всесвітня цивілізація не матиме ознак індивідуалізму й націоналізму, відчуження, агресивності та військових конфліктів, вона буде суспільством «гармонійної комунікації» й «образного мислення», що є важливою умовою формування вищих культур [там само]. Утім надмірно активне спілкування та запозичення є небезпечними для втрати культурної самобутності і можуть становити загрозу духовній незалежності націй. Звідси – недовіра національно орієнтованої інтелігенції до лозунгів «відкритого суспільства», космополітизму й інтернаціоналізму та прагнення перешкоджати їх реалізації.

Глобалізація культурних зв'язків виводить їх за межі певного культурного ареалу, долучає до еталонів інших культур. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє значна інтенсивність системи глобальної комунікації та інформації. Міжкультурні комунікаційні процеси дозволяють досягнути культуру інших народів, зрозуміти ментальність інших людей, котрі нині вільно перетинають кордони різних країн. Тому необхідно досягти узгоджувальних дій у сфері політики, економіки та культури, що дозволить зберегти культурну різноманітність і виявити механізми, спроможні забезпечити ефективну економічну взаємодію у світі, для якого глобалізація є невідворотним явищем. На думку Г. Ельбенхаузена, інформація та знання широко використовуються як ключові конструкти для аналізу постіндустріального

суспільства. У зв'язку вчені пропонують розробляти концепції культури знань [42].

В. Єгоров вважає, що майбутнє можливе лише тоді, коли буде утверджено багатокультурність. На його думку, «...культуру і тільки культуру, слід вважати добротним, перевіреним двигуном процесу глобалізації, і гарним (надійним) засобом стримування від прискорення руху до прірви. Не слід забувати, що моральні, художні цінності (взагалі, більшість цінностей з інших ціннісних груп) у своїй основі стали і являються саме загальнолюдськими цінностями, не втративши при цьому своїх культурно-національних особливостей. Вони стали загальнолюдськими цінностями задовго то того, як світ заговорив про загальнолюдські цінності в політиці, економіці. І (отже) «будуватися» глобалізація може саме на ціннісних основах культури [13].

На думку авторів, [24] ідеалом діалогу є не тільки спілкування, але і дружба. В дружбі діалог досягає мети. Тому коли діалог, що починається із звичайного формального спілкування, підноситься до рівня дружнього спілкування, можна говорити про повноцінну взаємодію культур.

Для розуміння діалогу різних культур необхідна і духовна модернізація, тобто вироблення нової системи цінностей для досягнення цивілізаційного синтезу при збереженні культурного плюралізму. Діалог – це спосіб сумісної організації спільного життя людей на нашій планеті, адже «діалогічність» є спектр різних форм дотику, взаємодії, сполучення в цьому минулого та майбутнього, що властиво всім перехідним періодам. Діалог, що оснований на плюаризмі і партнерстві, визнанні рівнозначності культур, стає базовим принципом взаємодії культур у глобалізуючому світі. Однак, на думку зарубіжних вчених, проблема взаємодії не може бути вирішена тільки на основі сприйняття принципу діалогу, так як в умовах глобалізації не лінійність і різнорівневість взаємодії у величезному спектрі міжкультурних комунікацій утворює складну модель полілогу культур [40]. В недалекому майбутньому це відбудеться, адже саме полілог культур можна сприймати як парадигмальну перспективу, яка долатиме обмеженість і вразливість стратегії діалогічної.

Нашим аргументом є той факт, що спілкування є основою становлення комунікаційної єдності культури.

Реальна дилема для багатьох культур у новому тисячолітті – відійти на цвинтар історії або трансформуватися, творчо переробити і засвоїти світовий досвід на основі і в контексті національних соціокультурних цінностей та традицій. «Те, що національні інститути різних держав стали більш ідентичними означає, що в основі відмінностей тепер будуть лежати інші фактори, такі, наприклад, як культура...В міжнародному плані це призведе до переділу влади на планеті, але вже не за політичною моделлю, а за рівнем культури» [36]. Тому, діалогічне спілкування призводить до поглиблення культурного саморозвитку, до взаємозбагачення за рахунок іншого культурного досвіду, як у межах певних культур. Так і в масштабах світової культури. Такий процес забезпечить оптимальну взаємодію між народами й культурами та буде відбуватися в інтересах кожної зі сторін міжкультурних комунікацій. Критерієм такого відбору в оцінці тієї чи іншої культури може служити система гуманістичних цінностей, в центрі якої знаходиться людина, розширює рамки свого буття в єдності з природою у Всесвіті.

Діалогічна ситуація в культурі – це ситуація зустрічі, в якій важливий момент сполучення різних ціннісних (моральних, естетичних, наукових, релігійних) смислів. Ідея причетності «чужої» культури дозволяє вибудувати той світ, той тип відносин, який М. Бубер, К. Ясперс, Ф. Розенцвейг називають світом комунікацій – «Я» і «Ти». Це означає, що відмінною ознакою сучасного простору є відкритість. Вона характеризується активною комунікативною діяльністю (авіасполучення, культурні інститути, спорт, освіта, кіберпростір та інші вектори комунікації), яка поширюється по всьому світу. Як на міжособистісному рівні, так і на рівні держав. Той, хто всіляко відмежовується від інших, приречений на ізоляцію, бідність і відсталість.

Таким чином, на процес і результат взаємодії культур значний вплив здійснюють сучасні ІКТ (телебачення, персональні комп'ютери, супутникове мовлення, онлайн лінії і Інтернет), які постають основним каналом трансляції транснаціональної

культури. З'ясуємо, яким чином впливають сучасні ІКТ на розвиток діалогу культур.

На розширення інформаційних потоків, що репрезентують культуру в мережевому просторі, вказують дослідники багатьох країн, які підкреслюють особливу роль в цьому процесі програм і проєктів, таких як «Нові інформаційні технології», «Електронні публікації, книги і архіви», та ін., створення і підтримка спеціальних сайтів в Інтернеті, включення проблем вибудовування спеціалізованих культурних мереж в завдання культурної політики. Розвиток інформаційно-комунікаційного простору розглядається як додатковий канал для збереження і розповсюдження культурної спадщини, як стратегічна мета культурної політики різних співтовариств [17].

У вік інформаційних технологій Інтернет став не тільки засобом комунікації, але і середовищем, в якому створюється інтерактивна мережа світового спілкування. Спілкування через Інтернет, з одного боку, розширює коло знайомств, сприяє інтеграції людей, а з іншого, можна спостерігати, що соціальні мережі використовуються для дезорганізації фактів, інформаційної провокації, підбурювання тощо. Найнебезпечнішими є повідомлення термінового розповсюдження, адже їх використовують як інструмент інформаційної війни [12]. Невипадково, завдяки розвитку інформаційних технологій сучасне суспільство називають комунікаційним. Як зазначає В. Ільганаєва, соціальна комунікація на вищому рівні свого розвитку перетворюється на розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) і простору цілей (комунікація) в тріаді Діяльність – Мислення – Свідомість у просторі Буття людини [33]. З розвитком комунікації в її соціальному прояві як виду соціальної взаємодії виникає необхідність цільової спадкоємності людського досвіду і знань. Безперечна думка про те що, глобалізація соціально-комунікаційного простору супроводжує соціокультурне життя соціуму [2].

З одного боку, сучасні ІКТ значно розширюють можливості реалізації міжкультурних комунікацій. Ознайомлення з іншими

культурними практиками закономірно приводить до ідеї утвердження унікальності власної культури, ідеї, яка може призвести до несподіваних і далеко не завжди позитивних реакцій і сценаріїв поведінки. З іншого, поява Інтернету спричинила, особливо серед молоді особливу культуру мови, що призвела до певного відчуження від традиційних культурних цінностей. Світова спільнота занепокоєна проблемою у взаємовідносинах від знеособленого спілкування в Інтернеті.

Інтернет для молоді – засіб відпочинку, джерело інформації, простір без цензури, у якому можна без будь-яких обмежень висловити свої почуття, не переймаючись правилами граматики. Нині відчувається особлива потреба в культурі спілкування, адже сформувалися нові типи комунікативної взаємодії, завдяки великій кількості комунікативних засобів і посередників. Глобальна мережа Інтернету вплинула і на духовно-культурні зв'язки, розкрила спілкування з представниками інших культур, традицій, вірувань тощо. Якщо будь-яка соціально-значима інформація (музика, картина, текст, документ тощо) в момент її сприйняття людиною перебуває в стані резонансу з конкретною людською свідомістю, то це гармонізує свідомість (внутрішній світ людини) чи максимально сприяє цьому.

Як вважає О. Астаф'єва [2], різка розбіжність норм поведінки і життєвих правил, цінностей і ідеалів розкриває проблему кризи соціокультурної ідентичності, проголошуючи припущення про формування нового типу ідентичності – «мережевої» ідентичності. При цьому виникає ряд запитань: як людина відчуває себе в насиченому інформаційному середовищі? Які наслідки трансформації моделей поведінки людини в умовах розширення каналів передачі інформації, змін норм і правил, мети і змісту процесів взаємодії з іншими людьми? Чи здатна сучасна людина підтримувати мовну і мовленнєву практику діалогу? Чи візуально-текстові контакти повністю задовольняють її потреби у спілкуванні? Ці проблемні питання свідчать про те, що інформаційно-комунікативна домінанта сучасної культури не може розглядатися тільки як прогресивний цивілізаційний проект. За його зовнішніми проявами приховані внутрішні протиріччя і

глибинні смисли. В період різкої зміни типів, форм і знаків спілкування, коли вербальне поступається своєю першістю візуальному початку (началу) в передачі інформації, а комунікативні форми обростають новими ритуальними текстами, виникає відчуття, що людство рухається в напрямі пошуку зовнішньої простоти в культурі, позбавляючись від надлишку і складності накопиченого віками її ціннісно-сміслового багажу. Вирішення цих проблем потребує часу. Безумовно, процес інформатизації, руйнуючи «стару» цілісність культури, формує нову.

Все ж таки відзначимо позитивні аспекти впливу комунікаційних технологій на сприяння спілкування. Ми стали свідками того, що під впливом інформаційно – комп'ютерних технологій поряд із традиційними формами культури формуються нові, зокрема, екранна культура, яка не протистоїть традиційним видам і формам, а утворює своєрідний інформаційний підпростір культури як такий, що відповідає новим соціокультурним умовам і додає традиційній культурі новий вимір. Екранна культура породжує новий тип спілкування, який ґрунтується на свободному виході людини в інформаційний простір, який містить кінофільми, електронні газети й журнали, інформацію про історичні та культурні пам'ятки різних народів тощо. При цьому користувач інформаційними мережами може не лише ознайомитися з цікавим для нього матеріалом, але й вступити в інтерактивний діалог. Інформаційний простір поступово стає місцем зустрічі людей, що проживають у різних куточках планети. Відбувається поступове формування глобальної свідомості, коли представники різних культур розуміють багатомірність світової культури, взаємозалежність народів і країн.

Звичайно ж, глобальні проблеми соціокультурного простору актуалізували питання зростання соціальної взаємодії. Люди різних культур загальний простір розуміння. І цей простір розкриває широкі можливості для особистої самореалізації [11]. Значимість діалогу полягає в тому, що в умовах взаємного духовного спілкування відбувається глибоке усвідомлення іншої культури й іншого людського досвіду. Отже, нові умови сприяють

зближенню національних культур в міжкультурній комунікації завдяки віртуалізації спілкування через Інтернет. Якщо раніше глобальна мережа використовувалася виключно як середовище передачі файлів і повідомлень електронної пошти, то сьогодні за її допомогою вирішуються складніші завдання розподіленого доступу до Інтернет-ресурсів. Інтернет, що служив спочатку дослідницьким і навчальним інтересам, стає усе більш популярним в світі звичайного спілкування.

Сьогодні мільйони людей, що споживають і використовують Інтернет-інформацію, яка миттєво поширюється і сприймається у світі, не просто живуть в різних країнах з різним політичним ладом, але з погляду досягнутого ними рівня розвитку, живуть в різних цивілізаційно-культурних комплексах [25].

Важливу роль інформаційно-комунікаційні системи відіграють у збереженні етнічних культур, представники яких по різних причинах проживають поза територією своєї етнічної батьківщини, поза місцем розвитку їх рідної культури. Представленість етнічної культури в них сприяє задоволенню потреби багато чисельних діаспор, розвитку міжкультурної взаємодії. Хоча нами і наголошено, що культури взаємодоповнюють та збагачують одна одну, однак для взаєморозуміння та ведення діалогу необхідна так звана «крос-культурна грамотність» (розуміння чужої культури), що передбачає наявність таких аспектів, як: усвідомлення відмінностей у звичаях, культурних традиціях, цінностей, вірувань, властивих різним народам, здатність побачити спільне та відмінне між різноманітними культурами й поглянути на культуру власного співтовариства очима інших народів.

Висновки.

Проблема діалогу культур у світовій практиці дослідників займає значне місце. Нами з'ясовано, що цією проблемою займається широке коло дослідників різноманітних галузей наук. В даний час проблема міжкультурного діалогу, взаємодії є однією із актуальних і таких, що потребує своєї активної пропаганди серед молоді.

Головну роль у діалогічному спілкуванні відіграють цивілізаційна самосвідомість і цивілізаційні (базові) цінності атракторів, що є носіями інших культур. На відміну від цінностей етнічної або національної культури, цінності цивілізації завжди претендують на універсальність, на вирішення фундаментальних протиріч людського і соціального буття, здатність об'єднати людство і стати основою світової культури. Тому діалог цивілізацій – це завжди діалог про їх світоглядні основи, первинних символах, кінцевих сакральних цінності, навколо якої об'єднуються складні соціокультурні системи.

Спілкування у міжкультурному діалозі неминуче включають сприйняття атракторів один одного (соціальна перцепція) і інтерактивну діяльнісну взаємодію між ними, «обмін діями» (згуртованість, солідарність, розкол, конфлікт). Культурне різноманіття – важлива умова для самопізнання людини: чим більше культур вона дізнається, чим більше країн відвідає, чим більше мов вивчить, тим краще вона зрозуміє себе і тим багатшим буде її духовний світ. Діалогічне спілкування є основою і важливою передумовою для формування і зміцнення таких цінностей, як толерантність, повага, взаємодопомога, милосердя.

Нині необхідно стимулювати внутрішньо культурний діалог між високою і низькою культурами. Це надасть імпульс для розвитку культури в цілому та в подоланні тих зразків масової культури, які виступають антигуманними за своїм внутрішнім змістом. Для того, щоб культура могла існувати, ці два її аспекти – висока і низька – повинні перебувати у стані розумної гармонії по відношенню один до одного. У такому разі, виникає необхідність навичок сприйняття інформації, уміння правильно розуміти значення аудіо-візуальних образів, і, як наслідок, більш компетентно і вільно поводитися з інформаційними потоками і орієнтуватися в них.

Діалогічне спілкування набуває в наш час значення базового компонента становлення єдиного простору культури людської цивілізації. На його основі відбуваються процеси з формування загально цивілізаційних універсальних цінностей як чинників рівноважного розвитку людства. Діалог культур, як основна форма

соціальної взаємодії в соціумі. Це сприяє їх продуктивному розвитку, збагачуючий ціннісний зміст кожної конкретної культури та зміцнюючи її моральний аспект.

Література

1. Арнольдov А. А. Диалог культур – веление времени / А. А. Арнольдov. — М.: Информациология, 2005. — 144 с.

2. Астафьева О.Н. Медиакультура и некоторые принципы формирования информационно-коммуникативного пространства /О.Н. Астафьева // Вестник БАЕ. — 2008. — №4. — С. 18–25.

3. Барбелко, Н. С. Виховання міжкультурної толерантності студентів коледжів у процесі вивчення іноземної мови : автореферат... канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Барбелко Н. С. – Умань : Уманський держ.пед. ун-т ім. П. Тичини, 2015. — 20.

4. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. — М., 1979. — 320 с.

5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М., 1986

6. Библер В.С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура. М.: Прогресс, 1991

7. Библер В.С. Целостная концепция школы диалога культур. Теоретические основы программы / В.С. Библер // Психологическая наука и образование. –1996. – №4. – С.66–73

8. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності та гідності». — Київ : Оранта, 2010. — 72 с.,

9. Бучковська О. Ю. Діалог як детермінанта міжкультурної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Бучковська Олена Юріївна / Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2015. — 20 с.

10. Глобальные и региональные проблемы в работах Иммануила Валлерстайна. Реферативный сборник / сост. А. И. Фурсов. — М. : ИНИОН, 1998. — 244 с.

11. Грабар Н. Г. Диференціація комунікаційної взаємодії в соціокультурному просторі / Н. Г. Грабар // Освіта регіону. — 2012. — №1. — С.184–188.

12. Грабар Н. Г. Спілкування у бібліотеці: теоретико-методологічний аналіз: монографія / Н. Г. Грабар. — Х. : Майдан, 2015. — 354 с.

13. Егоров В. К. Культура как двигатель и тормоз цивилизации / В. К. Егоров // Вестник БАЕ. — 2008. — №3. — С.21 18–22.

14. Заветный С.А. Общение как вид социального познания / С.А. Заветный // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 43–49.

15. Згуровский М. В. В водовороте глобализации: вызовы и возможности / М. В. Згуровский // Зеркало недели. — 2001. — 17 нояб. — С. 12

16. Ильганаева В.А. Социально-культурная динамика в социальной истории: трансформационные основания и тенденции / В. А. Ильганаева // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 30–36.

17. Кириллова Н. Б. Многообразие культур. в глобальном медиапространстве / Н.Б. Кириллова // Вестник БАЕ . — 2008. — № 3. — С. 22–28.

18. Кокшаров Н. В. Взаимодействие культур <http://yarcenter.ru/articles/ethnicworld/dialog/vzaimodeystvie-kultur-dialog-kultur-557/>

19. Кошевська К. Про владу та її межі // Міжкультурна освіта. Порадник для вчителя. За редакцією Б.Валькевич, Е.Кендрацька, А.Климович, К.Кошевська, Е.Любчинська, М.Помяновська та інші. – Polskaromoc. Варшава: ЦОУВ, 2008. – 160 с.

20. Кувалдин В. Б. Смена глобализационной парадигмы и взаимоотношения Цивилизаций / В. Б. Кувалдин // Вопросы культурологии. — 2008. — № 9. — С. 11–12.

21. Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры: сб. материалов / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. — М. : Либерия, 2002

22. Кушнір В. Парадигма діалогу в професійній підготовці педагога / В. Кушнір // Шлях освіти. — 2002. — №4. — С. 8–12.

23. Лотман Ю. М. Несколько мислей относительно культуры /Ю. М. Лотман // Новая литература по культурологии. — 1995. — №3. — С. 30–42.
24. Меликов И. М. Диалог культур и культура диалога /И.М. Меликов, А.А. Гезалов // Вопросы философии. — 2014. — №12. — С. 24–35.
25. Монастырская И. А. Диалог культур в условиях глобализации. — Режим доступа: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt101/wt101_26.pdf
26. Назаренко О. А. Етичні аспекти діалогічних концепцій культури: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, Філософія культури» / Назаренко Оксана Андріївна. – К., 2003. – 15 с.
27. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. — Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
28. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : [учебн. пос.] / Т. Н. Персикова. — М. : Логос, 2002. — 224 с.
29. Пресняков В. Ю. Глобализация и современное государство: зарубежный и отечественный опыт/ В. Ю. Пресняков // Экономика XXI века. — 2002. — №6. — С. 121–135.
30. Пригов и концептуализм: Сборник статей и материалов / Сост. Ж. Галиева. — М.: Новое литературное обозрение, 2014. — 336 с.
31. Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. — М., 2005. — С. 176–178
32. Сніца Т.Є. Міжкультурна комунікація як суспільний феномен / Т. Є. Сніца // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. — 2014. — Вип. 3. — С. 146–153. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbpdpufn_2014_3_20
33. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / Состав. В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
34. Соколов А. В. Основы социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб., 2004

35. Степико К. М.. Формування діалогічності української культури як пріоритет гуманітарної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 21.03.01 – Гуманітарна і політична безпека держави (філософські науки) / К. М. Степико; Нац. ін-т стратег. досліджень. — К., 2015. — 17 с.
36. Фукуяма Ф. Войны будущего / Ф. Фукуяма // Независимая газета. 11.02.1995 г.
37. Хан В. На пути к целостности / В. Хан // Alma mater. — 1992. — № 2. — С. 3–10.
38. Энциклопедический словарь, 2003: 1341
39. Пгенауева Valentyna Какой диалог нужен гражданскому обществу: концептуализация новой модели). //Forms and Determinants of Development of Civil Dialogue (итоги конференции «Civil Dialogue. Methods, Mechanisms, Barriers And Prospects» 2014). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conferences.localdevelopment.eu/conference/dgNy5E/publication>
s
40. Hinner M. B. The importance of Intercultural communication in globalized world / M.B.Hinner. —1998. — Mode of access: [http://www.bwl.tu – Freiburg. De /English /forschung / Globl /pdf](http://www.bwl.tu-freiburg.de/English/forschung/Globl/pdf)
41. Buell F. National Culture and the New Global System. — Baltimor, London, 1994
42. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M. Byram. – Clevedon : Multilingual Matters LTD, 1997. – 121p.
43. Elbeshauer H. Cultures of knowledge and expansive learning in a run-away world / H. Elbeshauer // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 22–29.
44. Trager G., Hall E. Culture as Communication: A Model and Analysis. – New York, 1954
45. <http://histua.com/slovník/d/dialog-kultur>
46. http://ucebnykionline.com/kulturologia/osnovi_kulturologi.